

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.806

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 23.08.2019 Kabul Tarihi: 25.11.2019

Atıf Künyesi: Murat Turan, "Türk-Fransız İlişkileri Örneğinde, Parti-Devlet Beraberliği Konusunun İncelenmesi (1923-1939)", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 2189-2205.

TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİNDE, PARTİ-DEVLET BERABERLİĞİ KONUSUNUN İNCELENMESİ (1923-1939)

*In the Case of Turkish-French Relations,
the Examination of Party-State Cooperation Issue (1923-1939)*

Dr. Murat Turan

ORCID No: 0000-0002-8908-5199

Dokuz Eylül Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz: Cumhuriyet'in ilk 27 yıllık evresinde, CHP yönetiminin iktidarlığı söz konusu olmasına rağmen, devlet bürokrasisi tarafından sürekli olarak denetlenmiştir. Bu süreçte devlet ile parti, ülke yönetiminde birlikte çalışmış iki teşkilattir. Ancak bu birlikteliği, parti-devlet beraberliği ile karıştırmamak gerekir. Parti-devlet beraberliği, 18 Haziran 1936 tarihinde başlayıp, 7 Haziran 1939 tarihinde sonlandırılan 3 yıllık bir uygulamadır. Dahiliye Vekili'ne CHP Genel Sekreterliği görevi verilirken, valilere de CHP il başkanlığı görevi verilmiştir. Partinin kuruluşundan itibaren denetlenmesi ve gücünün belli bir noktada sınırlandırılması, kendi teşkilatını inşa etmesine yardımcı olmuştur. Genel başkan, genel başkan vekili, genel sekreter, genel başkanlık kurulu, parti divanı, parti üyeliği, taşra teşkilatı, kongre, tüzük ve programlarıyla birlikte, modern dünyanın partilerinden biridir. CHP teşkilatı, devlet teşkilatından ayrı olarak belirli bir hiyerarşiye göre düzenlenmiş kurumsal bir sisteme sahiptir. Bu imkân çerçevesinde, parti ile devlet teşkilatının aynı konuda farklı çalışmalar yapabildiği örnekler mevcuttur. Bu makalede, hem bu örneklerden biri olan Fransa ile kurulan ilişkilere yer verilecek, hem de Türkiye'deki iktidar-devlet ilişkisinin temel özellikleri ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Halk Fırkası, Parti-Devlet Beraberliği.

Abstract: Although ruling power of CHP government was in question in the first 27 years of the Republican Period, the state bureaucracy constantly supervised it. In such process, state and party were two organisations working together for governing the country. Party-state cooperation was a 3-year process, started on June 18, 1936 and ended on June 7, 1939. While the Minister of Interior was assigned as General Secretary of CHP, the governors were assigned as provincial head of CHP. Supervision of the party as of foundation and limitation of its power helped construction of its organisation. It is one of the parties of modern World together with its general president, general vice president, general secretary, board of general presidency, party council, party membership, provincial organisation, congress, rules and programmes. CHP organisation has a institutional system organised according to a specific hierarchy, separately from the state. Within this framework, there are examples in which party and state organisation can make different studies on the same subject. In this article, both the relations with France and the basic characteristics of power-state relation in Turkey shall be evaluated.

Key Words: Republic of Turkey, Single-Party Period, Republican People's Party, Republican People's Side, Party-State Cooperation.

Giriş

İki savaş arası dönemin en yaygın yönetim biçimi tek partili rejimlerdi. Ancak Türkiye'deki parti-devlet ilişkisi ile çağdaşı diğer tek partili yönetimlerdeki parti-devlet ilişkisi farklı özellikler taşımaktadır.¹ CHP teşkilatı diğer tek partili rejimlerdeki gibi devleti ele geçiren bir parti olmamıştır. Türkiye'de giderek merkezileşen ve kuvvetlenen devlet sistemi kurulmuş ve CHP teşkilatı denetlenmiştir. Parti mensupları, devlet teşkilatında çeşitli görevler üstlenmesine rağmen, totaliter yönetimlerdeki gibi parti bürokrasisi kurulmamıştır. Tek parti yönetiminin en önemli eksikliği, devlet ile parti teşkilatının ilişkisini düzenleyecek bir talimatnameye sahip olmamasıdır. Bunun tek örneği 1936 parti-devlet beraberliği uygulamasıdır. 18 Haziran 1936 tarihinde başlayıp, 7 Haziran 1939 tarihinde sonlandırılan ve Dahiliye Vekili'ne CHP Genel Sekreterliği görevi, valilere ise CHP il başkanlığı görevi verilen bir uygulama dışında başka herhangi bir yönetmelik mevcut değildir. Ancak, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ndeki CHP Kataloğu içerisinde yer alan bazı talimatname taslakları incelendiğinde, bu konuda bir takım hazırlıkların yapıldığı görülmektedir.² 1933-1948 tarihlerinde hazırlandığı anlaşılan talimatname taslaklarında, partinin merkez ve taşrada devlet bürokrasisiyle kuracağı ilişkilere yer verilmektedir.³ Ancak hazırlanan bu talimatnamelerin uygulanmadığını söylemek gerekir. Bu konu, bütün parti tüzüklerinde “*lüzum görülürse bir talimatname hazırlanır*” şeklinde geçirilmiştir. Bu taslakların, CHP'nin devlet teşkilatı içerisindeki konumunu açıklamaya yardımcı olabilecek belgeler olduğunu söylemek gerekir. Talimatnamelerin sunduğu verilerden hareketle, Türkiye'deki parti-devlet modeli ile Avrupa'daki parti-devlet modellerini karşılaştırmak mümkündür. Talimatnamelerde devlet otoritesinden bahsedilmesine rağmen, metinlerde kullanılan dil oldukça yumuşaktır. İki teşkilat arasında yaşanacak anlaşmazlıkların iyi niyetle çözüme kavuşturulması yönünde temennilere yer verilmektedir. CHP ile devlet teşkilatı arasındaki temasa yönelik her şeyi yazmanın

¹ Tek parti dönemi hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları*, İstanbul 1994; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013; Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1-2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007; Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003; Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006; Cemil Koçak, *Tek-parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011; Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt:1-5, İletişim Yayınları, İstanbul 2015; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Yayınları, İstanbul 1983; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2013; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Mevkii*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çeviren: Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999; Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Değerlendirme*, Tüses Yayınları, İstanbul 2000; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2012; Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2010)*, Anka Yayınları, Ankara 2012; Hakkı Uyar, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara 2014; Hikmet Bila, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Doruk Matbaacılık, Ankara 1979; İsmail Hüsvrev Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü (Genel Esaslar)*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992; Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul 2011; Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş, İstanbul 1952.

² Talimatname taslakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, “Yeni Belgeler Işığında CHP-Devlet Kaynaşması Üzerine Notlar”, *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan*, (Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.133-191; Murat Turan, *CHP Yönetiminin Dünya Partileriyle İlişkileri -Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler- (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul 2017, s.246-280.

³ BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Kataloğu, Fon:490.1.0.0 Yer:59.229.5; BCA, CHP Kataloğu, Fon:490.1.0.0 Yer:203.806.1; BCA, CHP Kataloğu, Fon:490.1.0.0 Yer:453.1867.7.

mümkün olmadığı belirtilmekte ve sorunların çözümünde herkesin yardımcı olması istenmektedir. Talimatnamelerde sert bir söylem seçilmediği gibi ağır yaptırımları işaret eden bir dil de kullanılmamaktadır. Talimatnamelerin niçin uygulanmadığı konusunda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu talimatnameleri CHP Genel Sekreterliği'nin hazırladığı, fakat parti genel başkanlarının uygulamadığı düşünülebilir. Söz konusu talimatnamelerden her hangi birinin kabul edildiği varsayıldığında, zaten güçlü olan devlet teşkilatının daha da kuvvetli hale geleceği açıktır. Bu da CHP'nin mevcut yapısını sürdürmesine engel olabilecekti.

1. Devlet Teşkilatının Denetim Alanı

Tek parti döneminde devlet teşkilatı, parti teşkilatından önce gelen bir özelliğe sahipti.⁴ Parti teşkilatı bütün bu süreç boyunca devletin kontrolü ve denetimi altında çalışmalarını sürdürmek zorundaydı.⁵ Avrupa'da totaliter partiler hızla devlet teşkilatlarını ele geçirirken, Türkiye'de devlet otoritesinin sağlanması adına, parti teşkilatı her zaman geri planda tutuldu. Bu durum, devleti temsil eden bürokratlara, parti teşkilatına daha fazla müdahale etme kolaylığı sağladı. Bürokrasinin bu kadar güçlenmesine yönelik alt yapıların oluşum süreci, Milli Mücadele yıllarında şekillendi. Milli Mücadele'yi yürüten kadronun genel yapısı asker-sivil bürokrasi ve yerel eşraftan oluşmaktaydı.⁶ Bu gruplar Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve daha sonrasında Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ağırlığı olan kesimlerdi.⁷ 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclis'i açıldıktan sonra görev alan vekillerin kökenleri benzerdi.⁸ 1923 seçimleri sonrasında yeni Meclis'te görev alacak vekiller belirlenirken, aynı şekilde devletle bütünleşmesi daha kolay olacak asker-sivil bürokratlar tercih edildi.⁹ Bu tercih, bundan sonraki dönemlerde devam etti. Bürokrasi ile kurulan yakınlaşmanın bir neticesi olarak, tek parti yönetiminin dayandığı en önemli toplumsal tabaka bürokratik kesimler oldu.¹⁰ Ancak 1923-1930 döneminde, bürokratik kesimlerin sayısal oranının düşük olduğunu söylemek gerekir. Cumhuriyet bürokrasi olarak tanımlanan gruplar, aslında klasik devlet kurumları olan Dahiliye, Hariciye ve Adliye Vekâletlerinde çalışan görevlilerdi. Sıhhat, Maarif, Gümrük, Nafia, Ziraat ve İktisat gibi vekâletler ancak 1930'larda etkili olabildi. Bu yıllardan itibaren, devlet olgusu, yapısal değişimler geçirdi ve devletin ekonomik katkısının artmasıyla birlikte, bürokratik kesimlerin sayısal oranları yükseldi. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında düzen ve güvenlik ile uğraşan bürokrat modeli yaygınken, 1930'lardan sonra farklı alanlarda uzmanlaşmış yeni bürokrat tipleri oluştu.

CHP teşkilatı ile devlet teşkilatının idare konusundaki birlikteliği, kuruluşun beri söz konusuydu. Bazı partililerin devlet bürokrasisine müdahale etme girişimleri yaşansa da, bunlar başarılı olamadı. Bunun en somut örneği CHP Genel Sekreteri Recep Peker'di. Peker'in parti

⁴ Parti-devlet bütünleşmesi kararının ardından, CHP teşkilatının devlet tarafından denetlenmesi hakkında bkz. Murat Turan, "CHP Teşkilatının Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na Katılımı ve Devletin Müdahaleleri (1936)", *Toplumsal Tarih*, Sayı:280, Nisan 2017, s.56-65.

⁵ Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası, Jön Türk Mirası*, (Çeviren: Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015, s.166, 229-230.

⁶ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971, s.116; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 72-73.

⁷ *Erzurum Kongresi Üyeleri*- Bürokrasi: % 33, Serbest Meslek: % 16, Girişimci: % 28, Din görevlisi: % 13, Diğer: % 1, Bilinmeyen: % 9. *Sivas Kongresi Üyeleri*- Bürokrasi: % 42.1, Serbest Meslek: % 13.1, Girişimci: % 15.7, Din görevlisi: % 7.8, Diğer: % 5.2, Bilinmeyen: % 15.7. *Son Osmanlı Mebusan Meclisi Üyeleri*- Bürokrasi: % 34, Serbest Meslek: % 12, Girişimci: % 13, Din görevlisi: % 7, İşçi: % 1, Diğer: % 1, Bilinmeyen: % 33. Bkz. Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 104-106.

⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 389.

⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 43-980, s. 23-796.

¹⁰ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Pres, Cambridge 1965.

teşkilatını bir tür baskı aracı olarak kullanmaya çalışması, Atatürk tarafından engellendi. Peker, parti teşkilatını devlet teşkilatının üzerine çıkarmaya çalıştığı için görevden alındı.¹¹ 18 Haziran 1936 kararları bir anlamda CHP'lilerin bürokrasiye yönelik baskılarına verilmiş bir yanıtı. Parti-devlet beraberliği kararı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından düşünülmüş bir uygulamaydı. Atatürk'e göre bu kararlar "*kuvvet birdir ve o milletindir*" yaklaşımına uygun olduğu için alınmıştı.¹² Parti yönetimine göre ise "*Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ile Hükümet idare arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesi*" amacıyla bu uygulamaya başvurulmuştu.¹³

Dahiliye Vekilli ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, 18 Haziran 1936 kararlarının ardından, bütün valilerin katıldığı bir toplantı düzenledi. Kaya burada yaptığı konuşmada, valilere verilen yetkilerin "*gelişi güzel alınmış kararlar*" olmadığını ifade ettikten sonra, onların yeni görevlerini açıklayan bir talimatname yayımladı. Talimatnamede valilerin parti işlerinde nasıl hareket edecekleri konusuna yer verdi.¹⁴ Valiler bundan sonra parti işleri ile yakından ilgilenecekler ve bu konudaki çalışmalara destek vereceklerdi.¹⁵ Bu süreçte, CHP teşkilatının bürokratik müdahaleye uğrayabileceği alanların eskiye nazaran daha da genişlediğini söylemek gerekir. Bu kararlar birlikte, görevdeki bütün CHP il başkanları istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu başkanlar o tarihe kadar parti içinden atanmaktaydı. Bütünleşme kararından sonra bütün atama yetkisi bürokrasiye geçmiş oldu.¹⁶ Dolayısıyla partinin merkez ve taşra teşkilatı tamamen devletin denetimine girdi. 1936'da alınan bu kararlar birlikte, devlet teşkilatının parti teşkilatı karşısındaki konumu oldukça kuvvetlendi.

Parti-devlet beraberliğinin sadece Türkiye'de değil, bütün tek partili yönetimlerde karmaşık ve sorun üretmeye yatkın bir sistem olduğunu söylemek gerekir. Temel sorun, parti ile devlet teşkilatının ilişkisinin nasıl işleyeceği konusundadır. Devlet ile partinin çalışma alanlarının bazı noktalarda iç içe geçmiş olması anlaşmazlığa neden olmaktaydı. Örneğin 1936'dan sonra bazı valilerin bölgeleri hakkında hazırlamış olduğu raporları, ilgili bakanlıklar yerine CHP Genel Sekreterliği'ne göndermesi sorun oluşturmaktaydı. 1939'un Şubat ayına gelindiğinde, parti-devlet beraberliği uygulamasının kaldırılmak istendiği anlaşılmaktadır. CHP yönetiminin görevlendirdiği bir heyet, bu konuda valilerin görüşlerini almıştı. Valilerin büyük çoğunluğu, parti işlerinin yine eskisi gibi kendilerinde kalmasının uygun olacağını ifade etmekteydi.¹⁷ Valilerin bu isteğine rağmen, 7 Haziran 1939 tarihinde alınan karar neticesinde, parti-devlet beraberliğine son verildi ve CHP Genel Sekreteri'nin bir bakan statüsünde hükümetin içerisinde yer alması sağlandı. Bu girişim ise 1943 tarihinde sonlandırıldı. 1923-1946 arasında Başbakanlık görevinde bulunanlar aynı zamanda CHP Genel Başkan Vekilliği sıfatını taşıyorken, 1946'da Başbakan seçilen Recep Peker'e CHP Genel Başkan Vekilliği verilmeyip, bu görevin Şükrü Saraçoğlu'nda kalması uygun görüldü.

¹¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.61-64.

¹² "Atatürk, Kamutay Üçüncü Çalışma Yılına Mühim Bir Nutukla Açtılar", *Ayın Tarihi*, Sayı:48, 1-30 Senteşrin 1937, s.23.

¹³ "Beyanname", *Ulus*, 19 Haziran 1936.

¹⁴ "Valiler Sık Sık Halk İle Temas Edecekler", *Son Posta*, 26 Haziran 1936.

¹⁵ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, 1 İkincikânun 36 dan 30 Haziran 1936 Tarihine Kadar*, (Gizlidir. İşeözgü ve Özeldir. Parti Bürolarında Kullanılacaktır.), Cilt:8, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s.26-27.

¹⁶ Cemil Koçak, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s.134-138.

¹⁷ "İntihab Teftiş Heyeti Dün Çalışmalara Başladı", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1939.

CHP'nin modern manada bir parti teşkilatına sahip olması ancak 1930'lardan itibaren mümkün olabildi. 1923-1931 dönemi gerek devlet, gerekse parti için bir anlamda yerleşme ve inşa dönemiydi. Bu dönemde yapılması planlanan birçok çalışma ya aksamış veyahut da ertelenmişti. Parti tüzüğü gereğince, 1924 yılından itibaren yapılması gereken vilayet, kaza ve nahiye kongreleri ancak 1925'te yapılabiliyordu. Öte yandan 1925'te yapılması düşünülen fırka kongresi ise 1927'ye ertelenmişti.¹⁸ Aynı şekilde fırka tüzüğünün işaret ettiği şekilde, yani kongre tarafından kabul edilen ilk program 1931'de hazırlanabildi. Halk Fırkası'nın kuruluşundan önce yayınlanan ve Dokuz Umde olarak tanımlanan beyanname ise fırkanın ilk programı olarak kabul edildi. Kısa olan bu beyanname sadece temel ilkeleri kapsamaktaydı.¹⁹ 1927'de düzenlenen fırka kongresinde yayınlanan Umûmî Riyaset Beyannamesi ise bir program olmamasına rağmen, 1931'deki kongreye kadar işlev gördü.²⁰

2. İktidar Partisinin Etkinlik Alanı

Tek parti döneminde CHP kurumsal bir niteliği sahipti. Bu yapısal özellik, parti ile devlet teşkilatını ayrı ayrı inceleme imkânını vermektedir. Gerek kongrelere ait zabıtlar, gerekse partiye ait yazışma metinlerinden hareketle, partinin çalışmalarını ayrıntılı biçimde inceleyebilmek mümkündür.²¹ CHP teşkilatı her ne kadar devlet teşkilatının kontrolünde faaliyetlerini sürdürse de, bu dönemde partinin kendine ait bir alan yarattığı ve etkinlik gösterdiğini belirtmek gerekir. Özellikle de 1930'ların başından itibaren CHP genel merkezinde kurulan bürolar vasıtasıyla hem yurtiçi, hem de yurtdışıyla ilgili çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Yapılan çalışmalardan en önemlisi çeşitli kitap, dergi ve broşürlerin yayımlanmasıdır. CHP Genel Sekreterliği'nin yayınladığı eserler, zamanla geniş bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Bu eserlerin alt yapısını hazırlayan kurum, Matbuat Umum Müdürlüğü'ydü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumisi olarak isimlendirilen bu kurum, 1930'larda Dahiliye Vekâleti'ne bağlı bir teşkilat olarak yeniden yapılandırıldı. Matbuat Umum Müdürlüğü bu yıllarda TBMM, Başvekâlet, Genelkurmay Başkanlığı, Dahiliye, Hariciye ve Maarif Vekâletlerine veri sağlayan önemli bir kurumdu. Matbuat Umum Müdürlüğü'nden destek alıp, kendi yayınlarını oluşturan CHP Genel Sekreterliği çok sayıda eser yayımladı. Bu çalışmaların alt yapısı, 1931'de Genel Sekreterliği'ndeki yapılanmayla başladı. Genel merkezde on üç çalışma kolu kuruldu ve A, B, C, D biçiminde gruplandı. Bu gruplardan B biriminin 8. Bürosunun görevi "*Matbuat, Fırka neşriyatı, Fırka programının teşrihi, propaganda*" işleriyle meşgul olmaktadır. Bugün tek parti literatürü olarak tanımladığımız eserlerin büyük çoğunluğu, 8. Büronun yaptığı yayınlardır.

¹⁸ Mete Tunçay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, Cilt:26, No:1-4, Ocak-Aralık 1981, s.281-333.

¹⁹ Zafer Toprak, "Halk Fırkası'nın Kuruluş Evresi: 'Halkçılık Programı' ve 1923 Nizamnamesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:213, Eylül 2011, s.20-29.

²⁰ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.465.

²¹ Parti tüzükleri ve programları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *TBMM'deki Halk Fırkası Âzâları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 339 Tarihinde Kabul Olunmuştur*, Ankara 1342-1339; *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 15 Teşrinievel 1927 de İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimaında Müzakere ve Kabul Edilmiştir, 1927; C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Fırkanın 10 Mayıs 1931 de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir, Fırka Teşkilâtı Bürolarına Mahsustur*, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931; *C.H.P. Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara 1935; *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara 1935; *C.H.P. Tüzüğü, 26-12-938 Tarihinde Usnomal Toplanan Büyük Kurultay Tarafından Onaylanmıştır*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara; *C.H.P. Nizamnamesi, Beşinci Büyük Kurultayın 1-Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul edilmiştir*, Ulus Basımevi, Ankara 1939; *C.H.P. Nizamnamesi, Partinin VI. Büyük Kurultayının 12. VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943; *C.H.P. Programı, Partinin VI. Büyük Kurultayının 14.VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943; *C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948.

Parti yayınlarının konuları şunlardı: büyük kongre zabıtları, il ve ilçe kongre zabıtları, il, ilçe idare heyetleri çalışma raporları, parti teşkilatı talimatnâmeleri, parti nizamname ve programları, parti müfettişlik ve teftiş çalışmaları, partililerin söylev ve değerlendirmelerini içeren yayınlar, taşra teşkilatının faaliyetlerini gösteren yayınlar, Halkevleri çalışmalarını içeren broşür, kitap, dergi ve konferans metinleri.

Tek parti dönemiyle ilgili hem CHP Genel Sekreterliği'nin, hem de devlet teşkilatının yayınlarını ve yazışmalarını içeren geniş bir literatür mevcuttur. Bu dönemde, devlet teşkilatı üstün gücünü korurken, partiye ise kendi çalışmalarını yapacak bir alan bırakmıştır. Böylece parti teşkilatı ile devlet teşkilatının çalışmaları ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilebilmektedir. Parti teşkilatı ile devlet bürokrasisinin Fransa ile kurmuş olduğu ayrı ayrı ilişkiler, bu konunun en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. 1926 senesi, Fransa ile hem diplomatik hem de particilik manasında ilişkilerin başladığı bir tarihtir.

3. İktidar Partisinin ve Devlet Teşkilatının Fransa ile İlişkileri

Fransa'nın Suriye-Lübnan Yüksek Komiseri Jouvenel başkanlığındaki bir delegasyon, görüşmelerde bulunmak üzere 1926'nın Şubat ayında Ankara'ya gelmişti. Yapılan uzun görüşmelerden sonra, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut arasında 30 Mayıs 1926'da Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzalanmıştı. Devlet teşkilatının Fransa ile olan diplomatik yakınlaşması böyle başlamışken, CHF açısından bu ilişkinin başlangıcı, aynı yılın yaz aylarında Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nden Pol Bastid'in Ankara'ya gelmesiyle başlamıştı. Pol Bastid, CHF Kâtibi Umûmîsi Saffet Bey ile görüşüp ve CHF hakkında bilgi aldıktan sonra Fransa'ya dönmüştü. Daha sonra Fransız Radikal-Sosyalist Partisi yönetimi, CHF Kâtibi Umûmîsi Saffet Bey'e bir davet mektubu gönderip, liderliğini yaptıkları Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği'ne CHF'nin de katılmasını arzu ettiklerini ifade etmişti. Bu tarihte başlayan yakınlaşma, 1938'e kadar sürdü. Partinin Fransa Radikalleri ile başlayan ilişkileri farklı bir mecrada gelişirken, devlet teşkilatının Fransa diplomasisiyle olan ilişkileri ise farklı bir yolda ilerlemişti. Bu konuyu iki başlık altında ele almak mümkündür.

a. İktidar Partisinin Fransa ile Kurduğu İlişkiler

Avrupa'da faaliyet gösteren halkçı, demokrat, radikal ve sosyalist partiler, 29 Ağustos 1924 tarihinde Cenevre'de bir araya gelerek "*Entente Internationale des Partis Radicaux et des Partis Démocratiques Similaires*" (Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği) adını taşıyan birlik kurmuştu. Birliğin ilk kongresi 1-2 Haziran 1925 tarihlerinde Kopenhag'ta düzenlenmişti. Birliğe üye olan partiler, eşitlik, vicdan hürriyeti, barış ve demokrasi konularında duyarlılığı olan teşkilatlardı. Birliğin amaçları şöyle belirlenmişti: partilerin dünya siyaseti hakkında ortak çalışma şartlarını oluşturmak, demokratik prensipleri propaganda edebilme yolunu açmak, partilerin kendi özgünlüklerini korumalarını temin etmek, partilerin diğer partilere müdahale etmeden fikir alışverişinde bulunma şartlarını sağlamak, dünya siyasetindeki çatışmaları etkisiz kılmak ve dünya barışı için çalışmak.²² CHP kadrosunun 1923'ten itibaren kullanmış olduğu halkçı söylem, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin siyasetine yön veren Solidarizm düşüncesine yakın bir görüştü. Bu söylem, Birlik yöneticilerinin dikkatini

²² Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, "Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmîlel İtilâfi ve CHF.", *Mustafa Kemal Anlamak*, Oluşum Yayınları, Ankara 1981, s.16-25; Zafer Toprak, "Radikal-Sosyalist 'Enternasyonal' ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:106, Ekim 2002, s.42-49; Hakkı Uyar, "CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)", *Mete Tunçay'a Armağan*, (Derleyen: Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.707-724; Murat Turan, *CHP Yönetiminin Dünya Partileriyle İlişkileri -Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler- (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul 2017, s.180-207.

çekmiş ve CHP yöneticileriyle 1926'da başlayıp 1938'e kadar süren çeşitli yazışmalar gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ndeki CHP Kataloğu içerisinde bu yazışmalara ait belgeler yer almaktadır.²³

Fransız Radikal-Sosyalist Partisi, Birliğin liderliğini yapmaktaydı. Parti yöneticileri kendilerini Fransız Devrimi'nin mirasçısı olarak görmekte ve kökenlerini devrim yıllarına kadar uzatıp, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin kurucuları ile ilişkilendirmekteydi.²⁴ Türkiye'de Cumhuriyet'e geçilmesi ve devrimlerin yapılması, Fransa'da bulunan Cumhuriyetçi kesimler tarafından övgüyle karşılanmıştı.²⁵ Bu ilgiden dolayıdır ki, dönemin Fransız Başbakanı Édouard Herriot, partinin önde gelen isimlerinden biri olan Albert Sarraut'u, 1925'te Ankara'ya büyükelçi olarak atamıştı.²⁶ CHF yönetimi bu tarihten bir yıl sonra birlik yönetimiyle resmî düzeyde yazışmaya başlamıştı. Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nden Pol Bastid, 1926'da Ankara'ya gelmiş ve CHF yöneticileri ile görüşmüştü. Pol Bastid bu görüşmede, CHF'nin programı ile radikal partilerin programlarının aynı özelliklere sahip olduğunu ifade etmiş ve onlara üyelik teklifinde bulunmuştu. CHF yöneticileri bu konuda verilecek kararın, 1927'de düzenlenecek fırka kongresinde alınabileceğini ve bu sebeple birlik kongresine sadece gözlemciyle katılmanın mümkün olabileceğini ifade etmişti. Birlik yöneticileri bu isteği kabul etmiş ve 1927'de Karlsruhe'de düzenlenen kongreye, CHF Kâtibi Umûmîsi Saffet (Arıkan) Bey'in gözlemci olarak katılmasına karar verilmişti. Kongreye Almanya, Danimarka, Macaristan, Hollanda, Polonya, Litvanya, Çekoslovakya, Yunanistan, İsveç, Finlandiya, Belçika, Norveç ve İngiltere'deki radikal, sosyalist ve demokrat partilerin temsilcileri katılmıştı. Gözlemci gönderen ülkeden biri Türkiye diğeri ise İsviçre'ydi. Kongrede basın özgürlüğünün sağlanması ve eğitimin demokratik esaslara göre yeniden düzenlenmesi gibi konular tartışılmıştı. Saffet Bey kongrede sadece gözlemci olarak bulunmayıp, aynı zamanda CHF'nin çalışmalarını katılımcılara anlatabilme imkânı elde etmişti. Saffet Bey burada yaptığı konuşmada, Birlik yönetiminin demokrasinin yerleşmesi ve eğitilmiş bir neslin yetiştirilmesi yönündeki isteklerinin bir tür temenni biçiminde ele aldığını, oysaki CHF'nin bunları fırka politikası olarak zaten benimsediğini dile getirmişti.²⁷

Birlik yönetimi, 1926'da Karlsruhe, 1928'de Londra, 1929'da Stockholm, 1931'de Atina, 1933'te Sofya, 1934'te Kopenhag, 1935'te Londra, 1936'da Paris, 1937'de Lüksemburg ve 1938'de Evian'da düzenlenen kongrelere CHP'yi davet etmişti. CHP yönetimi bunlardan sadece Karlsruhe, Atina ve Sofya'da düzenlenen kongrelere gözlemciyle katıldı. Birliğe üye olmamakla birlikte, kongrelere ait çalışma raporları Ankara'ya gönderilmeye devam etti. Parti yönetimi özellikle de 1930-1935 döneminde, Avrupalı partilerin dünya siyasetine yönelik yaklaşımlarını yakından görebilmek amacıyla, Birliğin çalışmalarıyla yakından ilgilendi. 1931'de düzenlenen Atina Kongresi'nde, Balkan devletlerinin I. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı zorluklardan ve devletlerarası beraberliğin öneminden bahsedilmişti.²⁸ 1933'de düzenlenen Sofya Kongresi'nde ise liberalizmin etkisini yitirmesinden ve devlet

²³ 1924'te kurulan Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği ile 1951'de kurulan Sosyalist Enternasyonal her ne kadar belirli bir çizginin devamı olsa da, gene de birbirinden farklı iki teşkilattir. CHP'nin 1970'lerde parti programı olarak benimsediği Ortanın Solu politikası, Sosyalist Enternasyonal ile yakınlaşmasını kolaylaştırmış ve 1978'de teşkilata katılımı sağlanmıştır. CHP'nin Sosyalist Enternasyonal'e girişi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Aksoy, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977.

²⁴ Niyazi Berkes, *Siyasî Partiler, İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946. s.129.

²⁵ Pınar Dost, "Fransa'da Atatürk İmajı, Kurtarıcıyı Beklerken", *Toplumsal Tarih*, Sayı:145, Ocak 2006, s.52-55.

²⁶ Bige Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.132-133.

²⁷ Tunçay, *a.g.m.*, s.16-20.

²⁸ BCA, CHP Kataloğu, Fon:490.1.0.0 Yer:24.119..6.

müdahalesinden söz edilmişti.²⁹ Birliğin bir sonraki kongresi, 1934'te Kopenhag'da düzenlendi. Parti yönetimi Kopenhag Kongresi'ne davet edilmesine rağmen, kongreye katılmayacağını bildirdi. Katılmama gerekçesi olarak yakında yapılması planlanan yerel seçimlerin yarattığı iş yoğunluğu gösterildi.³⁰ Birliğin bir sonraki kongresi 1935'te Londra'da yapıldı. Birlik yönetimi bu kongreyi oldukça önemsemekte ve kongreye Türkiye'nin mutlaka katılması gerektiğini ifade etmekteydi. Kongreye ait çalışma konuları CHP Genel Sekreterliği'ne de gönderilmişti. Kongrede ekonomi, hürriyet ve parlamenter sistem gibi konular ele alınacaktı. Ancak parti yönetimi, yakında düzenlenecek olan parti kongresinin hazırlıklarını gerekçe göstererek, davete olumlu yanıt vermedi.³¹ Birliğin bir sonraki kongresi 1936'da Paris'te yapıldı. Parti yönetimi bir takım çalışmaların fazlalığını gerekçe göstererek kongreye katılımın mümkün olmayacağını bildirdi.³² 1937'de düzenlenen kongrenin yeri Lüksemburg'du. Birliğin daveti yine aynı şekilde parti işlerinin çokluğu nedeniyle geri çevrildi.³³ Parti yönetimi ile Birlik arasındaki yazışmalara ait en son tarih 1938'in Ağustos ayına aittir. Türkiye, 1938'in Eylül ayında düzenlenecek olan Evian Kongresi'ne katılmamayı tercih etti.³⁴

CHP yöneticileri ile Birlik yöneticileri arasındaki yakınlaşma, Fransız Radikal-Sosyalist Partisi lideri Édouard Herriot'un 1933'te Türkiye'ye yaptığı seyahat neticesinde gelişti. Herriot, Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası Birliği'nin 1933'te Sofya'da düzenleyeceği kongreye katılmadan önce Türkiye'ye uğramıştı. Bu seyahat sırasında Herriot ile Mustafa Kemal arasında Dolmabahçe Sarayı'nda bir görüşme gerçekleşmişti.³⁵ Herriot Türkiye'den ayrılıp Rusya'ya giderken, Türkiye hakkındaki izlenimlerini açıklamayı sürdürdü. Ona göre, Türkiye ve Fransa aynı amaca doğru ilerleyen iki yönetim sistemiydi.³⁶ Fransa'ya döndükten sonra, Türkiye'ye yönelik olumlu değerlendirmelerini içeren birçok konferans verdi.³⁷

CHP Genel Sekreterliği ile Birlik arasındaki yazışmalar 1938'de kesilmektedir. CHP yönetiminin, Birliğe üye olmayı tercih etmemesinin en önemli nedeni, buradaki partilerin çoğunlukla küçük ve tek başına iktidar gücü bulunmayan partilerden oluşmasıydı. Parti yönetimi bu küçük partilerle eşit statüde değerlendirilmek istememişti.³⁸ CHP yönetimi ile Birlik arasındaki yazışmaların 1938'den sonra kesilmesinin sebebi olarak ise Fransa siyasetindeki gelişmeler gösterilebilir. 1938'den 1940'da kurulan askeri hükümetler dönemine kadar Fransız siyaseti oldukça karışıkta. Birliğin bu koşullar altında kongreler düzenlemesi mümkün değildi. Fransa'da 1870-1914 döneminde ortalama on ay kadar olan hükümet süresi, 1914-1932 arasında sekiz aya, 1932-1940 arasında ise dört aya kadar düşmüştü.³⁹ Fransız siyasetinde yer alan partilerin büyük çoğunluğu yapısal olarak zayıftı. Fransa'da iki savaş arası dönemde kırk iki hükümet kurulmuştu. Kurulan koalisyonların hiçbiri uzun vadeli olmamıştı.⁴⁰

²⁹ "Sofyada Radikaller Hakkında Murahhasımızın Beyanâtı", *Vakit*, 17 Ağustos 1933.

³⁰ BCA, CHP Kataloğu, Fon:490..1.0.0 Yer:205.815..1.

³¹ BCA, CHP Kataloğu, Fon:490..1.0.0 Yer:205.815..1.

³² BCA, CHP Kataloğu, Fon:490..1.0.0 Yer:206.817..1.

³³ BCA, CHP Kataloğu, Fon:490..1.0.0 Yer:206.817..1.

³⁴ BCA, CHP Kataloğu, Fon:490..1.0.0 Yer:206.817..1

³⁵ Hakkı Uyar, "Édouard Herriot'un Atatürk'le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si, La Turquie Kamaliste*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2012, s.46-49.

³⁶ "M. Heryo Dün Türkiyeye Veda Etti", *Vakit*, 25 Ağustos 1933.

³⁷ *Ülkü*, Cilt:2, Sayı:11, Birinci Kânun 1933, s.367.

³⁸ Hakkı Uyar, "CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)", *Mete Tunçay'a Armağan*, (Derleyen: Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.723-724.

³⁹ Mark Mazower, *Karanlık Kıta, Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.39-40.

⁴⁰ Roger Price, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, (Çeviren: Özkan Akpınar), İstanbul 2012, s.268.

Fransız Radikal-Sosyalist Partisi kurulan bu koalisyonlarda yer almış bir partiydi. Koalisyonlar ülkedeki siyasi gerilimi azaltmış, ancak yaşanan ayrışmalar nedeniyle hükümetlerin ömrü uzun olmamıştı.⁴¹ 1938’de imzalanan Münih Antlaşması’yla birlikte Fransız siyaseti gücünü iyice kaybetmiş ve savaş şartlarının hüküm sürdüğü askeri hükümetler dönemine geçmişti.⁴² Fransız siyasetinin sahip olduğu bu yapısal özelliklerin, CHP kadrosunun, Birliğe yönelik yaklaşımını belirlediği ve üyeliğini engellediği düşünülebilir.

CHP yönetimi, Birliğin bazı kongrelerine temsilci göndererek hem Avrupa siyasetini yakından izlemiş, hem de partinin dünya kamuoyu tarafından iyice tanınmasını sağlamıştır. İki savaş arası dönemde Avrupa’nın radikal, sosyalist ve demokrat partileriyle ilişki kurulması, partinin ideolojik çizgisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.⁴³ Bu yakınlaşmayı Avrupa’daki siyasi parti grupları içerisinde CHP’nin yerini belirleyen girişim olarak tanımlamak mümkündür.⁴⁴ CHP teşkilatının, devlet bürokrasisinden ayrı olarak Fransız Radikal-Sosyalist Partisi ile çalışmalar yapması, kendi kurumsal yapısı açısından önemli bir örnektir.

b. Devlet Teşkilatının Fransa ile Kurduğu İlişkiler

Cumhuriyet Türkiye’sinin Fransa ile olan diplomatik ilişkiler her ne kadar 1926’da başlasa da, bu ilişkiler Milli Mücadele yıllarına kadar uzanmaktadır. Sakarya Zaferi’nden sonra Fransız hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile bir antlaşma yapmaya karar vermiş ve Senato Başkanı Henri Franklin Bouillon’u Ankara’ya göndermişti. Bu görüşmeyi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey’den daha çok Mustafa Kemal Paşa yürütmüştü. Ankara Antlaşması ile Türkiye’ye karşı Batılı devletlerin önemli bir cephesi iyice bölünmüştü. 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Antlaşması’ndan sonra imzalanan Ankara Antlaşması, Türkiye’nin uluslararası alandaki durumunu güçlendirmişti. Bu antlaşma ile Fransa ile Türkiye arasındaki savaşa son verilmiş ve Fransa’nın işgalindeki Suriye ile Türkiye arasında sınır belirlenmiş ve daha sonraki ilişkiler için bazı kimi ilkeler tespit edilmiş ve Müttefikler ile bir arada çözümlenmesi gereken sorunlar, Lozan Antlaşması’na kalmıştı. Antlaşmaya göre İskenderun ve Antakya bölgesi (Hatay), Misak-ı Millî sınırları içinde olduğu halde Fransa ile bir an önce anlaşabilmek için Suriye’de kalması kabul edilmişti. Bölgede özel bir yönetim kurulması sağlandığı gibi, burada Türk varlığı ve kültürünün korunması için ortak kararlar alınmıştı. Antlaşmada belirtilen ve 1923 Lozan Antlaşması ile doğrulanacak olan Türkiye-Suriye sınırının ayrıntılarıyla çizilmesi ve sınır üzerindeki ilişkilerin düzenlenmesi ancak 30 Mayıs 1926’da Türkiye-Fransa arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi uyarınca yapılabilmisti. Hatay’ın Türkiye’ye verilmesi ise 23 Haziran 1939 günü Fransa ile imzalanan antlaşma ile gerçekleşebilmiştir.⁴⁵

⁴¹ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)*, (Çeviren: Savaş Aktur), Dost Kitabevi, Ankara 2014, s.281-282; Maurice Duverger, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, (Çeviren: Ergun Özbudun), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, 1962, s.134-135.

⁴² Niyazi Berkes, *Siyasi Partiler, İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, s.136-151.

⁴³ Uyar, *a.g.m.*, s.723-724.

⁴⁴ Zafer Toprak, “Radikal-Sosyalist ‘Enternasyonal’ ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:106, Ekim 2002, s.42. İki savaş arası dönemde farklı ideolojilere sahip parti birlikleri mevcuttu. Bu yıllarda bir taraftan kökeni 1860’lara kadar uzanan Komünist Enternasyonal varlığını sürdürürken, bir yandan da 1933-1935 yıllarında Faşist Enternasyonal’in kurulması yönünde bir takım çalışmalar yapılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wolfgang Schivelbusch, *Uzak Akıllar, Faşizm, Nasyonsosyalizm, New Deal (1933-1939)*, (Çeviren: Muhammet Metin), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.29-30.

⁴⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.48-49.

Tek parti döneminde Fransa ile Türkiye arasındaki diplomatik çalışmalarını yürüten birim, Hariciye Vekâleti'ne bağlı Paris Büyükelçiliği'ydi. Cumhuriyet'in ilk elçilerinden üçte biri kadar Osmanlı Hariciyesinde çalışmış, merkez ve yurtdışı teşkilatında deneyim kazanmış isimlerdi: Suat Davaz, Enis Akaygen, Haydar Aktay, M. Ali Şevki Alhan, Nebil Batı, Ali Şevki Berker, Cevat Ezine, Tevfik Kamil Koperler, Raif Köseraif, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Fethi Okyar, Ahmet Ferik Tek. Bu isimlerden biri olan Suat Davaz, Galatasaray Sultanisi ve Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra 1900 yılında Hariciye Nezareti'ne girmiş ve Umum Müdürlüğü'ne kadar yükselmişti. Mütareke döneminde bir ara açıkta kalmış ve daha sonra Ankara'ya gelmiş, 30 Nisan 1921 günü Hariciye Vekâleti müsteşarlığına atanmıştı. 21 Haziran 1923'te Roma mümessilliğine atanan Davaz, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi üzerine önce elçi, daha sonrasında ise Roma Büyükelçiliği görevine yükselmişti. 1923'ten başlayarak dokuz yıl Roma Büyükelçiliği, yedi yıl ise Paris Büyükelçiliği görevlerinde bulunan Davaz, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Antlaşması'na "Türkiye Cumhuriyeti Paris Olağanüstü Yetkili Büyükelçisi" olarak katılıp imza atan önemli isimlerden biri olmuştur.⁴⁶

Suat Davaz'ın Paris Büyükelçiliği görevi hem onun kariyerinde, hem de Türkiye Hariciyesi'nin dış münasebetlerinde önemli bir evredir. Davaz, 1930'ların başından itibaren Türkiye ile Fransa arasındaki sorunların çözümünde etkili olmuş bir isimdir. Davaz, büyükelçiliği sırasında Fransız siyasetinin mevcut işleyişi ve gelişimi konusunda bilgi toplayıp Ankara'ya iletmıştır. Fransız siyasetinin birçok önemli kişisi ile görüşmeler yaptıktan sonra hazırladığı raporlarını Başvekâlete göndermiştir. Özellikle de 1933-1936 yıllarında birçok önemli görüşme yapmıştır: 1933'te eski Başvekil Édouard Herriot,⁴⁷ 1933'te Başvekil Paul Boncour,⁴⁸ 1933'te Ayan Hariciye Encümeni Reisi Henry Berenger,⁴⁹ 1933'te eski Başvekil Édouard Daladier,⁵⁰ 1933'te eski Başvekil Albert Sarraut,⁵¹ 1934'te Savaş Bakanı Louis Maurin,⁵² 1934'te eski Başvekil André Tardieu,⁵³ 1935'te Başvekil Maurice Flandin,⁵⁴ 1936'da Başvekil Léon Blum⁵⁵ ile yaptığı görüşmelere ait raporlar, bugün Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ndeki Muamelât Genel Müdürlüğü Katalogları içerisinde yer almaktadır. Suat Bey'in bu raporlarında en fazla dikkat çeken nokta, bütün Fransız siyasetçilerin Türkiye'ye yönelik olumlu yaklaşımlar sergilemesidir. Örneğin Fransız Başvekil Édouard Daladier ile yaptığı görüşmenin bir bölümü şöyleydi:

"Bugünkü tarihli telgrafnamemde arz eylediğim veçhile Başvekil Mösyö Daladier ile uzun mülâkatta bulundum. Kendisine tarafı samilerinden selâmlar söyledim çok memnun oldu ve ziyareti devletleri esnasında zatı samilerile uzunca görüştüğünden dolayı da ayrıca memnun kaldığımı ve bu ziyaretin hatırasını saklamakta olduğunu ifade etti. Mösyö Daladier evveleminde İsmet Paşa kabinesinin siyaseti hariciyesini Fransa Hükümetinin ve bilhassa kendisinin son derece takdîrî bir alâka ile takip etmekte olduğunu ve Ankara'da eylem inkişaf etmekte bulunan ve milletlerin refahını temin edecek siyasi ve iktisadi inkişafın tarsinine metuf sulhcuyane siyaseti çok memnuniyetle telâkki eylediğini ve gerek Yunanistan'la, gerek diğer komşularımızla yapılan ve yapılmakta bulunan antlaşmaların, Avrupa'nın mühim bir kısmı olan Balkanlarda sulhu takviye etmesinin tabii bulunduğunu söyledikten sonra sözlerine devamla: 'Sulhun takviyesine uğraşan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisaden de yükselmesi hepimizi alâkadar eder. Bize fırsat geçtikçe bu ciheti de memnuniyetle derpiş ederiz' dedi.

⁴⁶ Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s.203-231.

⁴⁷ BCA, BMGM (Muamelât Genel Müdürlüğü) Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:221.489.3.

⁴⁸ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:244.651.1.

⁴⁹ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:244.651.3.

⁵⁰ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:244.651.16.

⁵¹ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:244.651.18.

⁵² BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:221.491.5.

⁵³ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:244.652.13.

⁵⁴ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:245.653.17.

⁵⁵ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30.10.0.0 Yer:219.476.7.

Buna mukabil şu sözleri söyledim: 'Bu husustaki hissiyatınıza teşekkür ederim. Hükümetimin gayesi ve şiarı siyaseti vatan ve cihanda sulhtur. Sulh için iktisadî inkişafı temin etmek de mühim bir şeydir. Bu noktada da dostların biri birine yardım etmesi tabiidir. Bu hususta Fransa'nın bize göstereceği dostluk asâri memleketimce de hüsnü suretle telâkki edilecektir. Her iki memleketin takip etmekte olduğu siyasetin mütevafık oluşu ve hemahenk bulunuşu nazarı dikkate alınınca iktisadî sahada da yekdiğerine yardım etmelerinin mana ve ehemmiyeti kendiliğinden tezahür eder'.

Mösyö Daladier bu bapta Fransaca mümkün olan her şeyin memnuniyetle derpiş edileceğini söyledi. Bedehu müşarünileyh gazeteciliği esnasında ve davamızın başladığı ve vaziyet henüz herkesçe lâyıkile kavranmadığı bir sırada, Türk Milleti'nin gerek mazisi ve gerek mevkii coğrafisi itibarile ehemmiyetini idrakle davamız lehinde çok yazılar yazdığını ve Gazi Hazretleri'nin dahiyane hareket ve siyasetini ve azim inkılâbatını adım adım takip ettiğini ve Büyük Gazi'nin namplarının Washington gibi yad edileceğini ve müşarünileyh Hazretlerini, Napoleon ile değil fakat Washington'la mukayese etmekte olduğunu söyledi...⁵⁶

Paris Büyükelçiliği ile Başvekâlet arasındaki yazışmalarda üzerinde en fazla durulan konu, uluslararası barışın ve hukukun sağlanmasına yönelik çabalardır. Türkiye'nin barışçıl ve hukuka saygılı tutumu, Fransız siyasetçilerin Türkiye hakkında izlenimlerini belirlemiştir. Ancak Hatay konusunun bir türlü çözüme kavuşmaması, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlikler yaşanmasına neden olmuştur. Atatürk, 1936'da Meclis'in açılış konuşmasında bu konuya yer vermiş ve Türkiye'nin Hatay konusunda kararlı olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷ 1937'ye gelindiğinde ise Türkiye'nin Hatay konusundaki tavrı daha sertleşmişti. Atatürk bir yandan Milletler Cemiyeti vasıtasıyla konuyu çözmeye çalışırken, diğer bir yandan Kurun (Vakit) gazetesinde Asım Us imzasıyla Fransa'ya yönelik sert ifadeler içeren çeşitli makaleler yayımlamaktaydı. Bu makalelerden birinde, doğrudan Fransız Radikal-Sosyalist Partisi lideri ve Fransız Başvekili Léon Blum'u hedef alan şu ifadeler yer verilmekteydi:

"Fransa'nın dostlarına hitap ediyoruz! Türk efkârı umumiyesi artık Fransız devlet ricalini Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor. Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu efendiler, Türk enerjisini takirden uzak adamlardır..."

Acaba Fransız devlet adamlarının bu işi böyle çıkmaza sokmaktan maksatları ne olabilir? Doğrusunu söylemek lâzım gelirse biz bunu anlıyoruz. Anladığımızın tefsiri de şudur: Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu efendiler, idare etmekte oldukları büyük Fransız milletinin nasıl idare olunacağını bilmedikleri gibi Hatay meselesi ile millî alâka güden yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını müdafaa ve icabında onları istihlal için göstereceği fiili enerjiyi de takirden uzak bulunmaktadır.

Bu itibar ile meselenin halli henüz menfi ibre cihetinde ise, bunu sadece Fransız ricalinin kıysetsizliklerinde ve firsatsizliklerinde aramak pek tabiidir. Şu kadar var ki bundan sulhsever beşeriyetin beklemediği bir takım hadiseler çıkarsa vaziyetin mesuliyetini yalnız Fransa'nın başında bulunan fakat yukarda da işaret ettiğimiz gibi muhatap olmak kabiliyetinden de uzak bulunan üç-beş kişinin sırtına yüklemekten faide ve müspet netice beklemek caiz değildir.

Bizce bu mesuliyet bu dalgın ve gafil Fransız ricalinden ziyade Fransa'yı cihan sulhu için kıymetli bir unsur halinde bulundurmak fikrinde olan ve arsulusal sulh dostluğu ile kendilerini göstermekte bulunan devletleri alâkadar eder. Onun için biz artık Fransız ricaline hitap etmeye lüzum görmüyoruz. Bundan sonra Fransızların kendi menfaatleri namına dostları ve müttefikleri olan devletlerin hakikati yakından görerek vaziyetin icabına göre hareket etmelerini istiyoruz."⁵⁸

23 Haziran 1939'da Hatay sorununu kesin olarak çözümleyen, Türk-Fransız Antlaşması imzalandı ve 29 Haziran'da Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı alındı. Aynı yılın Eylül ayında Fransa, İngiltere ile Almanya arasında savaş başladı. 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız Üçlü ittifakı imzalandı. Daha sonra Fransa'nın, İtalya ve Almanya tarafından işgal edilmesi

⁵⁶ BCA, BMGM Kataloğu, Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..16.

⁵⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.223.

⁵⁸ N.A. Banoğlu, Nurcihan Kesim, Atatürk Başmuharrir ve Atatürk'ün Kulübesi, Tarih Dünyası Yayını, İstanbul 1957, s.23-25.

neticesinde, Türkiye askeri hazırlığının yetersizliğini ileri sürerek, savaşa katılmayacağını bildirdi. Fransa ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler, II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945'ten sonra yeniden yoğunlaştı.⁵⁹

Sonuç

1923'den 1950'ye kadar devlet ve partiden meydana gelen ikili bir yapı söz konusu olsa da, devlet teşkilatının denetim gücünün her alanda etkili olduğunu söylemek gerekir. Bu yıllarda devlet otoritesinin yerleştirilmeye çalışılmasının temelinde iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tüm ulus-devletlerin kuruluş süreçlerinde uygulanan otoriter eğilimlerdir.⁶⁰ Dünya devrimlerinde kullanılan otoriter uygulamalar, Türkiye örneğinde de yaşanmıştır.⁶¹ Devrim dönemlerinin en önemli evresi, devlet teşkilatının kurulup, ardından anayasal düzene geçilmesidir. Bu aynı zamanda devletin egemenlik hakkının yasallaşması manası taşımaktadır. Gerçi Türkiye'nin anayasal gelişmeleri 1876 Kanun-i Esasî ile başlamış ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile devam etmişti. Ancak devrimden sonra Cumhuriyet'in yeni bir anayasaya ihtiyaç duyması neticesinde, 1924 tarihinde yeni ve daha kapsamlı bir anayasa kabul edilmişti.⁶² Devleti modernleştirmenin en önemli yolunun, kişisel baskılardan arındırılmış bir sisteme geçilmesiyle mümkün olabileceği düşünülüyordu.⁶³ Böylece devlet bürokrasisinin gücü sürekli olarak arttırıldı. Bunun neticesinde, CHP teşkilatının kendine çizilmiş olan alanın dışına çıkışı bir anlamda engellenmiş oldu.

Devlet otoritesinin sağlanmaya çalışılmasının diğer bir nedeni, yakın geçmişteki İttihat ve Terakki Fırkası deneyimidir. II. Meşrutiyet döneminin en etkili siyasal gücü olan İttihatçılık, Osmanlı bürokrasisinin bütün kademelerini etkilemiş bir konuydu. İttihatçılar sadece devlet teşkilatı içerisinde değil, aynı zamanda ordu içerisinde de güçlenmişti. Bu süreçte önemli görevlerin sadece İttihatçılara verilmesi birçok soruna neden olmuştu.⁶⁴ Daha da önemlisi bu dönemde devletle ilgili bütün kararlar Merkezi Umûmî olarak tanımlanan fırka üst yönetimi tarafından alınmıştı.⁶⁵ Devletin geleceği konusunda sadece Sultanın yetkili olmasını eleştiren İttihatçılar, bu defa aynı tavrı kendileri sergilemişti.⁶⁶ Hürriyet için yıllarca mücadele eden bu kadrolar, ülke yönetimine geçtikten sonra kendi güçlerini arttırdı. Devletin geleceğiyle ilgili bütün konuları kendi aralarında düzenlenen toplantılarda karara bağlandı.⁶⁷ 1912-1918 aralığında alınan kararların arkasında Merkezi Umûmî yer aldı.⁶⁸ Merkezi Umûmî'nin hükümete ve parlamentoya danışmadan aldığı kararlar neticesinde, devletin yıkılışı hızlandı. 1908-1923 aralığı bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Cumhuriyet Türkiye'sini bir çok yönden etkilemiş bir dönemi ifade eder. Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte bu tarihsel birikim etkili olmuştur. Atatürk, 1908-1918 sürecinin içinde yer almış biri olarak, bu döneme ait

⁵⁹ İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Bellekten*, C. XLVII, 2003, s.959-1044.

⁶⁰ Yaprak Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri: Otoriteleşme ve Demokratikleşme", *Karşılaştırmalı Siyaset, Temel Konular ve Yaklaşımlar*, (Derleyen: Sabri Sayarı-Hasret Dikici Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.78-84.

⁶¹ Mete Tunçay, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.1.

⁶² Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.1-6.

⁶³ Metin Hepar, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.497-530.

⁶⁴ Samih Nafiz Tansu, Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı Mahsusında ve Mütareke Yıllarının M.M. Grubu Başkanlığında Bulunan Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk Anlatıyor, İki Devrin Perde Arkası, Nurgök Matbaası, İstanbul 1957, s.80-84.

⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul 1959 s.33-34.

⁶⁶ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul 1948, s.268.

⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş, İstanbul 1952, s.182-183.

⁶⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.195.

deneyimlerinden dersler çıkararak bir devlet adamıydı. CHP Genel Sekreteri'nin veya herhangi bir partinin, devlet teşkilatına müdahale etmesine karşı çıkması bu deneyimle ilişkilidir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidar unsurlarını kullanma biçimi, Atatürk'ün kararlarını etkilemiştir. İttihatçıların devlet teşkilatının üstünde bir güce eriştiği deneyimden hareketle, CHP'nin de aynı şekilde devleti aşan bir yapıya dönüşmesi engellenmiştir. Bu yaklaşım neticesinde, parti kendi kurumsal gelişimini sağlayabilmiş ve teşkilat yapısını genişletebilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Kataloğu:

Fon:490..1.0.0 Yer:24.119..6.

Fon:490..1.0.0 Yer:205.815..1.

Fon:490..1.0.0 Yer:206.817..1

Fon:490..1.0.0 Yer:59.229..5.

Fon:490..1.0.0 Yer:203.806..1.

Fon:490..1.0.0 Yer:453.1867..7.

BMGM (Muamelât Genel Müdürlüğü) Kataloğu

Fon:30..10.0.0 Yer:99.640..3.

Fon:30..10.0.0 Yer:221.489..3.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..1.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..3.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..16.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..18.

Fon:30..10.0.0 Yer:221.491..5.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.652..13.

Fon:30..10.0.0 Yer:245.653..17.

Fon:30..10.0.0 Yer:219.476..7.

Fon:30..10.0.0 Yer:244.651..16.

2. Parti Yayınları

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Fırkanın 10 Mayıs 1931 de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir, Fırka Teşkilâtı Bürolarına Mahsustur, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931.

C.H.P. Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Türk-Fransız İlişkileri Örneğinde, Parti-Devlet Beraberliği Konusunun İncelenmesi (1923-1939)

- C.H.P. *Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- C.H.P. *Tüzüğü, 26-12-938 Tarihinde Usnomal Toplanan Büyük Kurultay Tarafından Onaylanmıştır*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara.
- C.H.P. *Nizamnamesi, Beşinci Büyük Kurultayın 1-Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul edilmiştir*, Ulus Basımevi, Ankara 1939.
- C.H.P. *Nizamnamesi, Partinin VI. Büyük Kurultayının 12. VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943.
- C.H.P. *Programı, Partinin VI. Büyük Kurultayının 14.VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir*, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943.
- C.H.P. *Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara 1948.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, 1 İkincikânun 36 dan 30 Haziran 1936 Tarihine Kadar, (Gizlidir. İşeözü ve Özeldir. Parti Bürolarında Kullanılacaktır.)*, Cilt:8, Ulus Basımevi, Ankara 1936.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 15 Teşrinievel 1927 de İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongrasının 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimaında Müzakere ve Kabul Edilmiştir*, 1927.
- TBMM'deki Halk Fırkası Âzâları Tarafından Bilmüzakere Heyet-i Umumiyesi 9 Eylül 339 Tarihinde Kabul Olunmuştur*, Ankara 1342-1339.

3. Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi

Bellelen

Cumhuriyet

Son Posta

Ulus

Ülkü

Vakit

4. Kitaplar

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.
- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çeviren: Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- AKSOY, Muammer, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, Tekin Yayinevi, İstanbul 1977.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

- BANOĞLU, N.A., Nurcihan Kesim, *Atatürk Başmuharrir ve Atatürk'ün Kulübesi*, Tarih Dünyası Yayını, İstanbul 1957.
- BERKES, Niyazi, *Siyasî Partiler, İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946.
- BİLA, Hikmet, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Doruk Matbaacılık, Ankara 1979.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- FREY, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Pres, Cambridge 1965.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Mevkii*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- KOÇAK, Cemil, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:1-2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- KOÇAK, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- KOÇAK, Cemil, *Tek-parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011;
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt:1-5, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- KURAN, Ahmed Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul 1948.
- LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)*, (Çeviren: Savaş Aktur), Dost Kitabevi, Ankara 2014.
- MAZOWER, Mark, *Karanlık Kıtı, Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZBUDUN, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖZ, Esat, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- PRICE, Roger, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, (Çeviren: Özkan Akpınar), İstanbul 2012.
- SCHİVELBUSCH, Wolfgang, *Uzak Akrabalar, Faşizm, Nasyonalsosyalizm, New Deal (1933-1939)*, (Çeviren: Muhammet Metin), İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Türk-Fransız İlişkileri Örneğinde, Parti-Devlet Beraberliği Konusunun İncelenmesi (1923-1939)

- SENCER, Muzaffer, *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- TANSU, Samih Nafiz, *Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı Mahsusasında ve Mütareke Yıllarının M.M. Grubu Başkanlığında Bulunan Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk Anlatıyor, İki Devrin Perde Arkası*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1957.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü (Genel Esaslar)*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul 1959.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş, İstanbul 1952.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- TURAN, Murat, *CHP Yönetiminin Dünya Partileriyle İlişkileri -Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler- (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul 2017.
- TURAN, Murat, *CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul 2011.
- TURHAN, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2012.
- UYAR, Hakkı, *1923’ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Değerlendirme*, Tüses Yayınları, İstanbul 2000.
- UYAR, Hakkı, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2010)*, Anka Yayınları, Ankara 2012.
- UYAR, Hakkı, *Türkiye’nin Demokrasi Devrimi 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara 2014.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Altın Yayınları, İstanbul 1983.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası, Jön Türk Mirası*, (Çeviren: Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

5. Makaleler

- DOST, Pınar, “Fransa’da Atatürk İmajı, Kurtarıcıyı Beklerken”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:145, Ocak 2006, s.52-55.
- DUVERGER, Maurice, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, (Çeviren: Ergun Özbudun), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, 1962.

- GÜRSOY, Yaprak, “Rejim Değişiklikleri: Otoriteleşme ve Demokratikleşme”, *Karşılaştırmalı Siyaset, Temel Konular ve Yaklaşımlar*, (Derleyen: Sabri Sayarı-Hasret Dikici Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- HEPER, Metin, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s.497-530.
- KOÇAK, Cemil, “Yeni Belgeler Işığında CHP-Devlet Kaynaşması Üzerine Notlar”, *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin’e Armağan*, (Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.133-191.
- SOYSAL, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, C. XLVII, 2003, s.959-1044.
- TOPRAK, Zafer, “Halk Fırkası’nın Kuruluş Evresi: ‘Halkçılık Programı’ ve 1923 Nizamnamesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:213, Eylül 2011, s.20-29.
- TOPRAK, Zafer, “Radikal-Sosyalist ‘Enternasyonal’ ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:106, Ekim 2002, s.42-49.
- TUNAYA, Tarık Zafer, “Fransız Radikal-Sosyalist Partisi’nin Programı”, *Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası*, Sene:1, Sayı:6, Şubat 1949, s.256-259.
- TUNÇAY, Mete, “CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, Cilt:26, No:1-4, Ocak-Aralık 1981, s.281-333.
- TUNÇAY, Mete, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- TUNÇAY, Mete, “Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilâfi ve CHF.”, *Mustafa Kemal Anlamak*, Oluşum Yayınları, Ankara 1981, s.18-20.
- TURAN, Murat, “CHP Teşkilatının Üçüncü Türk Dil Kurultayı’na Katılımı ve Devletin Müdahaleleri (1936)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:280, Nisan 2017, s.56-65.
- UYAR, Hakkı, “Édouard Herriot’un Atatürk’le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri”, *Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si, La Turquie Kamâliste*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2012, s.46-49.
- UYAR, Hakkı, “CHP’nin Avrupa’nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)”, *Mete Tunçay’a Armağan*, (Derleyen: Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.707-724.
- YAVUZ, Bige, “Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.132-133.